

ТЕОРІЯ РІШЕННЯ ВІНАХІДНИЦЬКИХ ЗАДАЧ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті окреслено важливість використання ТРВЗ для розвитку творчого потенціалу учнів на уроках української мови.

В умовах кардинального оновлення системи освіти України проблема формування творчої особистості особливо актуальна для будь-якого освітнього закладу. У свою чергу, розвиток творчого потенціалу учнів потребує вдосконалення змісту освіти та впровадження нових технологій навчання.

Сучасна школа, що знаходиться на шляху значних змін, ставить перед собою ще й завдання соціалізації школяра, при цьому необхідно враховувати умови суспільства, яке також перебуває у процесі кардинальних змін. У зв'язку з цим треба приділяти особливу увагу розвитку творчої активності учнів.

Однак аналіз навчальної літератури з різних шкільних предметів, спостереження за роботою вчителів та учнів дуже часто показують, що в практиці навчання в більшості випадків використовуються репродуктивні вправи, які орієнтують учня на однозначні відповіді, що не активізує його розумову діяльність і тим більше не розвиває творчі здібності.

Застосування конкретних методів активізації творчого мислення учнів досліджували Г. С. Альтшуллер, В. М. Данченко, Т. В. Кудрявцев, А. В. Зусман, А. П. Ляликов, С. А. Новоселов, В. М. Одрін, В. П. Пархоменко. Розвиток творчого потенціалу особистості учня, педагогічні можливості теорії рішення винахідницьких задач (ТРВЗ) у розвитку творчої активності школярів розглядала О. М. Яковлева.

Мета статті – окреслення важливості використання ТРВЗ для розвитку творчого потенціалу учнів на уроках української мови.

Новаторство сучасного вчителя прослідковується, насамперед, у розумінні суті понять «здібності», «творчі здібності», а також процесу розвитку творчих здібностей. Тому достатньо актуальним сьогодні є впровадження у навчально-виховний процес ТРВЗ-педагогіки, широке використання її основних елементів, що забезпечують побудову ефективного навчання й розвитку творчої особистості.

В основі ТРВЗ-педагогіки – функціонально-системний аналіз понять (ФСА), алгоритми рішення орфографічних задач, комплекси методів розвитку уяви. Під методами рішення винахідницьких задач розуміються прийоми та алгоритми, що були розроблені в рамках ТРВЗ; а також такі відомі методи як «мозкова атака», синектика, морфологічний аналіз, метод

---

* © Бова І. М.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

фокальних об'єктів та їх різновиди.

Оновлення змісту навчально-виховного процесу на основі впровадження цієї технології забезпечує не тільки розвиток творчого потенціалу учнів, але й за допомогою інструментарію ТРВЗ-педагогіки, що може використовуватися на уроках української мови, дає можливість замінити репродуктивний спосіб навчання, спрямований на формування знань, умінь і навичок, навчанням через творчість, рішення нестандартних завдань і вправ, систематизацію знань, навчальну гру. Уроки за ТРВЗ-технологією дозволяють під педагогічним супроводом розвивати творчу уяву й фантазію дітей, ефективно навчати їх методам генерації нових ідей, розвивати системне мислення кожного учня, знижувати психологічну інерцію окремих школярів, позбавити багатьох із них стереотипів мислення, дозволять інтегрувати навчальний матеріал різних предметів в єдиний комплекс.

Слід зауважити, що необхідно розрізняти ознайомлювальний та інструментальний рівень оволодіння ТРВЗ-методиками. Обов'язковою умовою якісного, інструментального навчання в ТРВЗ-педагогіці є не тільки засвоєння існуючих методик, а й засвоєння способів їх створення й реалізації.

Головним критерієм результативності використання ТРВЗ-педагогіки є творче застосування прийомів, методів та алгоритмів у різних видах навчальної діяльності та засвоєння набутого досвіду творчого навчання. Так, основою для формування узагальнених способів дій, творчого підходу до вивчення мовного матеріалу є *функціонально-системний аналіз (ФСА)*.

Суть його полягає в наступному: кожний об'єкт (предмет, явище, поняття) можна розглядати як систему, що виконує певну функцію (ОФ – основна функція). Вона має свою надсистему (НС), до якої входять об'єкти, що виконують таку ж саму функцію, та складається із підсистем (ПС) – окремих взаємопов'язаних елементів. Система – це сукупність елементів, при об'єднанні яких створюється нова якість, що спрямована на виконання основної функції (елементи, що її складають, цієї якості не мають). Система характеризується певними якістьями. Вона може бути використана для виконання іншої дії (ДФ – допоміжна функція). Функціонально-системний аналіз – це об'єктивна та суб'єктивна думка й оцінка системи, що розглядається.

Наведемо приклад ФСА, зробленого на уроках української мови у процесі вивчення нової теми (рис.1).

Одним із методів, що найчастіше використовуються у ТРВЗ-педагогіці, є *алгоритм формулювання визначення поняття*:

Крок 1. Записати поняття, якому необхідно дати визначення.

Крок 2. Записати у стовпчик іменники, що виникають за принципом вільних асоціацій від означуваного поняття.

Крок 3. З отриманого списку вибрати 3-4 слова, які, на

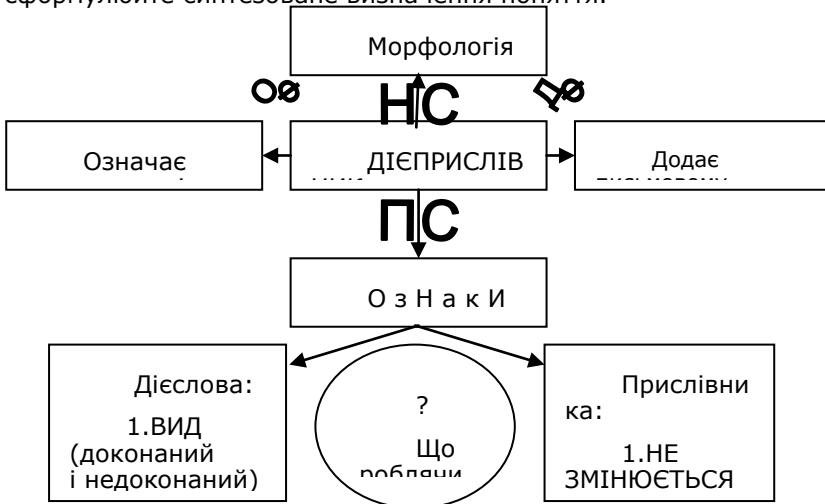
СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

вашу думку, найточніше виражають сутність означуваного поняття.

Крок 4. Використовуючи ці слова в якості ключових, сформулюйте визначення обраного поняття.

Крок 5. Обговоріть декілька формулювань, акцентуючи увагу на суттєвих і несуттєвих ознаках даного поняття.

Крок 6. На підставі обговорених варіантів визначень сформулюйте синтезоване визначення поняття.

Рис. 1 Дієприслівник як особлива форма дієслова (7 клас)

Використовуючи алгоритм формулювання визначення поняття як матрицю, можна скласти й інші алгоритми, що є ефективними на уроках рідної мови. Наприклад, реалізуючи одну з мовленнєвих ліній «Говоріння» (продуктивна монологічна мовленнєва діяльність) нескладно скласти *алгоритм побудови висловлювання за похідним словом*:

Крок 1. Записати поняття, за яким необхідно скласти висловлювання.

Крок 2. Записати в стовпчик слова (можна різних частин мови), що виникають за принципом вільних асоціацій від похідного слова.

Крок 3. З отриманого списку вибрати 3-4 слова, які, на вашу думку, найточніше виражають сутність похідного слова.

Крок 4. Використовуючи вибрані слова в якості ключових, сформулюйте тему майбутнього висловлювання.

Крок 5. Обговорити декілька висловлювань, акцентувати увагу на оригінальних пропозиціях.

Крок 6. На основі обговорених варіантів, використовуючи ключові слова, скласти висловлювання-мініатюру.

На початку роботи за цим алгоритмом кроки 1-3 вико-

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

нуються колективно, а кроки 4-6 – індивідуально. Кожного разу робота за цим методом може гармонійно «вливатися» в тему уроку, якщо поставити певне граматичне завдання перед початком роботи. Як результат, в учнів поповнюється словниковий запас, розвивається уява, удосконалюється мовленнєва діяльність. Наприклад: *складання висловлювання за похідним словом з виконанням граматичного завдання.*

ІНСТРУКЦІЯ. Працювати за алгоритмом. Виконуючи кроки 1-3, підбирати слова з ненаголошеними голосними в корені слова.

Приклад №1.

Крок 1. Весна.

Крок 2. Тепло, земля, осінь, весна, дерева, пташенята, зелень, галявина ...

Крок 3. *Дерева, пташенята, галявина, весна, великий*

Крок 4. Весна в лісі.

Крок 5. Прихід весни добре відчуваєш у лісі. На деревах з'являється зелене листячко, а між гілками величезних дерев птахи будують гнізда. Ще трохи – і в них з'являться маленькі пташенята. З їхньою появою лісова галявина прикраситься весняними яскравими квітами.

Приклад №2.

Крок 1. Весна.

Крок 2. Тепло, квітковий, земля, осінь, дощі, дерева, гніздо, лопата, зелений...

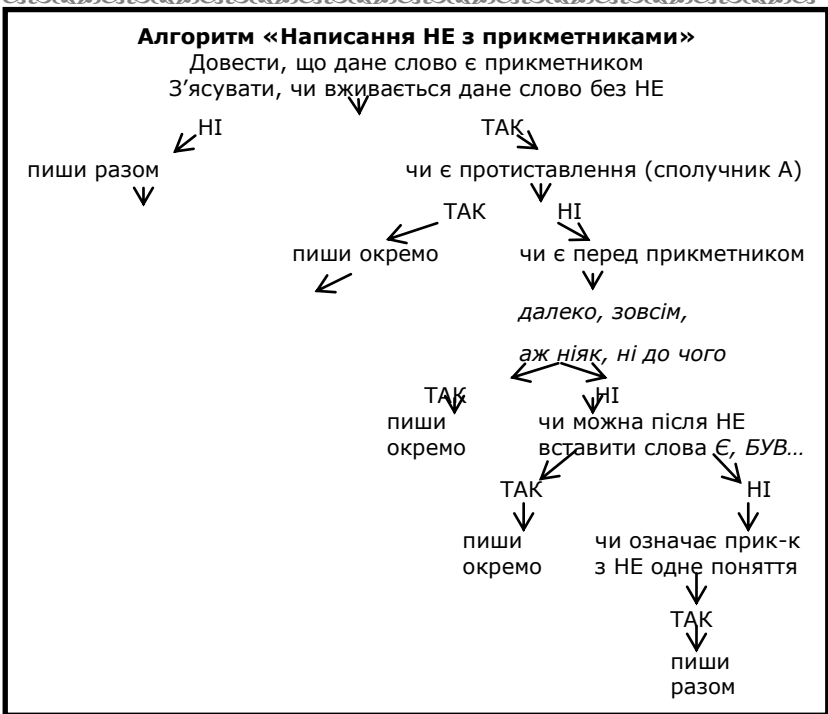
Крок 3. *Тепло, земля, дощі, кошик.*

Крок 4. Весняні клопоти.

Крок 5. Проїшли перші весняні дощі, а після них від землі пішло тепло. Саме час працювати на городі. Перше, що треба зробити, – це зібрати сміття з овочевих грядок та квіткових клумб. Ми граблями згрібаємо його в кучі, потім лопатою накладаємо в кошик і виносимо.

ТРВЗ-педагогіка передбачає, що в основі прийомів творчого навчання повинні бути розумові операції аналізу й синтезу. Дуже важливо навчити школярів «техніці мислення», сформувати в них уміння й навички аналітико-синтетичної роботи. Тому під час засвоєння нового матеріалу слід чітко планувати логічні операції, бо саме оволодіння системою операцій формує в учня раціональні розумові дії, а значить, й інтелектуальні навички загалом.

Для того щоб учні ефективно засвоювали орфографічні правила й успішно оволодівали їх практичним застосуванням, розробляються *алгоритми рішення орфографічних задач*. Алгоритми – це покрокові інструкції для застосування того чи іншого правила української орфографії. Їх використовують на уроках різних типів: при вивченні нового матеріалу, при відпрацюванні орфографічних навичок, при закріпленні теми, під час самостійної роботи чи підготовці до диктанту. Зразок алгоритму для учнів 6 класу поданий на рисунку 2.

Рис. 2 Алгоритм «Написання НЕ з прикметниками»

Ще один ТРВЗ-метод, що використовується для розвитку монологічного та діалогічного мовлення учнів – «*Чарівні оповідання (казки)*». Полягає він у наступному: з книги на будь-якій сторінці учні колективно вибирають підряд 8-10 іменників, які записують на аркуші паперу у стовпчик. Далі слід перегнути аркуш навпіл, навпроти кожного іменника записати прикметники, які асоціюються з цими іменниками. Потім лист паперу знову перегинається навпіл й кладеться прикметниками догори. Учні індивідуально або колективно складають взаємопов'язані речення зі всіма прикметниками, що записані у стовпчик. Таким чином, отримується «Чарівне оповідання».

Наприклад:

«Жителі Казкового міста створили у себе зоопарк. Вони змайстрували клітки для тварин у вигляді великих залізних ящиків, поруч з якими були вигульні дворики. Навколо кліток розбили квітники, на яких посадили свої улюблені квіти. Фарбами в тон квітам намалювали таблички на вольєрах для птахів. Усередині зоопарку зробили штучне водоймище для домашніх птахів, на берегах якого розмістили хатинки для них».

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

зоопарк
клітка
ящик
дворик
квіти
фарби
птахи
вольєри

великий
золота
легкий
затишний
весняні
яскраві
казкові
простори

«ЧАРІВНЕ ОПОВІДАННЯ»

Не так давно у нашій родині відбулася **велика** подія. Ми святкували **золоте** весілля дідуся й бабусі. У всіх нас було **легке** хвилювання. Я запропонувала зробити наш дім святковим і **затишним**. Весь будинок ми прикрасили **весняними** квітами. Кімнату для гостей – **яскравими** кульками. Кожен приготував вітальну листівку **казкової** краси. Наш **просторий** дім був готовий приймати гостей. І останній штрих – весільна фотографія ювілярів. На ній – щасливі молодята.

Найчастіше вживаним у 6-7 класах при вивченні морфології є *метод гірлянд й асоціацій*. Це ланцюжок слів, складених за принципом асоціацій від кожного попереднього слова за завданням учителя. Гірлянда закінчується будь-яким словом або тим самим, від якого її «тягли». Після складання ланцюжка виконується ряд граматичних завдань. Наприклад, на уроці в 6 класі з теми «Самостійні частини мови. Іменник як частина мови» пропонується учням скласти гірлянди асоціацій до слова «стрічка», вживаючи слова самостійних частин мови: Стрічка – змія – яйце – слизьке – крига – сніг – цукор – смачно – морозиво – холодно – зима – хвороба – лікар – пігулки – гіркі – перець – городина – земля – стежка – стрічка.

Грамматичне завдання до гірлянди асоціацій:

1. Випишіть 3 іменники різного роду та провідмінійте їх за відмінками, виділіть закінчення.
2. До слова стрічка доберіть спільнокореневі слова. Складіть з ними словосполучення.
3. Зі словом стежка складіть два речення, щоб у першому це слово було загальною назвою, а у другому – власною.
4. Знайдіть у гірлянді слів назви істот і неістот.
5. Випишіть усі іменники, змінюючи їх число. Підкресліть іменники, що вживаються тільки в однині.
6. Складіть речення з будь-яким словом із гірлянди асоціацій, щоб воно виступало підметом.
7. Складіть речення з будь-яким іменником із гірлянди асоціацій, щоб воно виступало додатком.

Одним із методів активізації творчого мислення, який допомагає зняти психологічну інерцію і знайти оригінальне рішення є *метод фокальних об'єктів (МФО) або метод каталогу*. Для цього визначається будь-який реальний об'єкт з метою його вдосконалення. Далі вибираються декілька інших об'єктів (явищ). До них підбираються предметні характеристики-ознаки і переносяться на визначений об'єкт. Так створюється зовсім нова, фантастична модель. Наприклад, у 6 класі, вивчаючи тему «Неологізми» учням пропонується придумати абсолютно

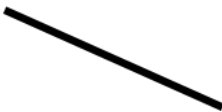
СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

новий або неіснуючий предмет побутової техніки на основі таких слів або малюнків та описати його:

МОЛОКО

ЛІНІЯ

ФРУКТИ

Варіанти відповідей:

1. «Це може бути побутовий електроприлад із виробництва молочно-фруктових напоїв, йогуртів, морозива в домашніх умовах – ФРУКТОМОЛОКОДЕСЕРТНИЦЯ».

2. «На мій погляд, це технічний сільськогосподарський агрегат – фруктоподрібнювач для приготування поживної їжі для корів з метою підвищення корисних якостей молока – ДРОБОФРУКТОВІТАМІНІЗАТОР».

Таким чином, за допомогою фантазії школярів з'являються нікому невідомі «неологізми». Крім того, це ефективні й цікаві вправи для позакласної роботи, «хвилинок відпочинку» на уроках тощо.

Отже, ТРВЗ – це складний, але достатньо цікавий процес оволодіння знаннями. Він потребує досить великої підготовки вчителя, тому що уроки носять яскраво виражений діалоговий характер, а для активної участі учнів необхідна мотивація на пошук правильних рішень, самостійний аналіз та узагальнення.

Література:

1. Альтшуллер Г. С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г. С. Альтшуллер. – М.: Наука, 1986. – 357 с.
2. Альтшуллер Г. С. Теория и практика решения изобретательских задач: Методические рекомендации / Г. С. Альтшуллер, Б. Л. Злотин, А. В. Зусман. – Кишинев, 1989. – 68 с.
3. Меерович М. И. Основы культуры мышления. Школьные технологии / М. И. Меерович, Л. И. Шрагина. – М.: Политех, 1997. – 199 с.

Глибіна З. В.*

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КОЛАЖУВАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В МОЛОДШІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається загальна характеристика методу колажування та надаються приклади використання цього методу під час вивчення англійської мови в молодшій школі. Така форма роботи дозволяє отримувати, накопичувати та використовувати у мовленні знання з предмета. Результат, отриманий у процесі роботи з колажем, учень може побачити, зрозуміти та використати на практиці при вивченні англійської мови. Цей метод допомагає в організації комунікативно-пізнавальної діяльності, сприяє підвищенню цікавості до навчання.

* © Глибіна З. В.